

שלא עשני אשה

תניא היה ר"מ אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה ... שלא עשאני עבד.
מנחות מג ע"ב

ר' יהודה אומר: שלש ברכות צריך לברך בכל יום: ברוך שלא עשני גוי, ברוך שלא עשני אשה, [ברוך] שלא עשני בור. גוי 'כל הגוים כאין נגדו' (ישעיהו מ), אשה אין אשה חייבת במצות, בור שאין ירא חטא ולא עם הארץ חסיד.

תוספתא ברכות פרק ו

תני רבי יהודה אומר: שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום: ברוך שלא עשאני גוי, ברוך שלא עשאני בור, ברוך שלא עשאני אשה. ברוך שלא עשאני גוי שאין הגוים כלום 'כל הגוים כאין נגדו'. ברוך שלא עשאני בור שאין בור ירא חטא. ברוך שלא עשאני אשה שאין האשה מצווה על המצוות.

ירושלמי ברכות, פרק ט, הלכה א (דף סג ע"ב)

בתחילת תפילת שחרית אנחנו מברכים את ברכות השחר, ומתוכן שלוש הברכות המוזכרות בגמרא, אם כי בנוסח שונה לנוסח המובא בגמרא או בתוספתא, בהתאם להכרעת הפוסקים והשלחן ערוך: שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה. ברכות אלו הן ברכות הודיה שזמנן אינו קבוע. לפיכך גברים ונשים כאחד חייבים לאומרן. אמנם לגבי הנשים השלחן ערוך

פוסק שהן מברכות כברכה שלישית "שעשני כרצונו",³⁷⁸ במקום הברכה "שלא עשני אשה", אך ברכה זו "שעשני כרצונו" אין לה מקור בגמרא והיא, לפי דברי הטור, מנהג שהונהג עלידי הנשים.³⁷⁹

רבי דוד אבודרקהם,³⁸⁰ תלמידו של הטור, מסביר שהגברים מברכים את הברכות שלא עשני גוי, שלא עשני עבד ושלא עשני אשה משום שכל אחד מהמוזכרים בהן אינו חייב בכל המצוות ועלינו להודות לריבונו של עולם על כך שהוא חייב אותנו ביותר מצוות א) מהגוי שחייב רק בשבע מצוות בני נח,³⁸¹ ב) מהעבד שאינו ראוי לבוא בקהל וג) מהאישה שפטורה מהמצוות עשה שהזמן גרמא. יוצא מדבריו שהברכה השלישית "שלא עשני אשה" אינה עוסקת כלל בדמות האיש או בדמות האישה אלא עוסקת בעול המצוות ובמדרוג הקיים בחובה ההלכתית לקיימן: הגוי חייב רק במצוות בני נח, העבד הכנעני חייב במקצת המצוות³⁸² והאישה בכל המצוות שלא הזמן גרמא.³⁸³ אולם במהלך הדורות, ובמיוחד בדורות שלנו קמו אנשים ונשים כאחד

378 שלחן ערוך או"ח מו, ד: צריך לברך בכל יום שלא עשני עובד כוכבים, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה. [הגה: ואפילו גר (כותים) היה יכול לברך כך (דברי עצמו) אבל לא יאמר שלא עשני גוי, שהרי היה גוי מתחלה (אבודרקהם)]. והנשים מברכות שעשני כרצונו. קיימת מחלוקת בעיקר בקרב הפוסקים הספרדים האחרונים בעיקר בנוגע לשאלה האם אישה מברכת הברכה "שלא עשני אשה" בשם ומלכות או לא משום שברכה זו אינה מוזכרת בגמרא. בפועל נשים אשכנזיות מברכות בשם ומלכות וחלק מהנשים הספרדיות ללא שם ומלכות. ראה כף החיים סימן מו, בן איש חי פרשת וישב ויחזה דעת חלק ד, סימן ד.

379 טור או"ח מו: ... ונהגו הנשים לברך "שעשאני כרצונו", ואפשר שנוהגים כן, שהוא כמי שמצדיק עליו הדין על הרעה.

380 הרב דוד אבודרקהם חי בספרד במאה הארבע-עשרה וכתב פירוש לסידור התפילה. הוא היה תלמידו של רבי יעקב בן רבינו אשר, בעל הטורים, אשר כותב באורח חיים, סימן מו: ויש עוד ג' ברכות שצריך לברך: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא עשאני גוי", שצריך ליתן שבח והודאה למקום שבחר בנו מכל הגוים וקרבתו לעבודתו. "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא עשאני עבד", אף על פי שמברך "שלא עשאני אשה", שגם היא אינה חייבת במצוות עשה שהזמן גרמא, צריך לברך "שלא עשאני עבד", שהוא גרוע טפי. "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא עשאני אשה", שאינה חייבת במצוות עשה שהזמן גרמא. ונהגו הנשים לברך "שעשאני כרצונו", ואפשר שנוהגים כן, שהוא כמי שמצדיק עליו הדין על הרעה.

381 ראה סנהדרין נו ע"א. המצוות הן: איסור עבודה זרה, איסור ברכת ה' [גידוף], איסור שפיכות דמים, איסור גזל, איסור גילוי עריות, איסור אבר מן החי, מצוות דינים - הקמת מערכת משפט.

382 עבד כנעני נימול וטובל ולאחר מכן הוא חייב בכל מצווה בה מחויבת אישה. אם הוא נקנה עלידי כהן, הוא אוכל בתרומה וחלה.

383 משנה קידושין א ז: כל מצות עשה שהזמן גרמא, האנשים חייבין והנשים פטורות. וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא, אחד אנשים ואחד נשים חייבין. וכל מצווה בלא תעשה,

ושאלו מדוע הגברים אינם מברכים אף הם "שעשני כרצונו" או לחילופין "שעשני איש", כי הם רואים בברכה שהגבר מברך "שלא עשני אשה" פגיעה בכבודה של האישה. אותם מהרהרים מתעלמים כמובן מדברי הט"ז על השלחן ערוך המתייחס לשאלה זו כבר לפני כארבע מאות שנה והמסביר בד"ה "שלא עשני גוי":³⁸⁴ "רבים מקשים למה תקנו ברכ' זו דרך שליל' ולא דרך חיוב שעשני ישראל וכן בברכת שלא עשני אשה ומתמצים לפי שנמנו וגמרו ב"ש וב"ה טוב לאדם שלא נברא ע"כ לא תקנו לברך על העשי' שנעש' האדם דטוב לנו שלא נעשה ... וק"ו באשה שיש בה בריאה טובה שגם היא מקיימת קצת מצוות. על כן אמר כאן שנותן הודיה לו ית' ... אלא שזכה האדם שלא נברא הוא באופן אחר שהיה ג"כ צורך הבריאה ...". אנחנו למדים מדבריו (א) שמקור הברכה שנהגו הנשים לברך "שעשני כרצונו" הוא הגמרא עצמה דרך רמיזה (וב) שהברכה "שלא עשני אשה" היא ממין הברכות שהאדם חייב לברך על הטובה דווקא. וזהו הנושא של המשנה במסכת ברכות שעליה עומדת הסוגיה בירושלמי שציטטתי בתחילת השיעור: הכרת הטוב. "הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה וכו'".³⁸⁵ כל מי שלמד קצת גמרא מבין את דברי הט"ז.

הרב קוק זצ"ל כותב בפירושו לתפילה "עולת ראייה" את הדברים הבאים: "עם כל היתרון של האיש הפועל והרושם את רשמי השפעתו ומפעלותיו בחיים ובעולם, הנה יש לעומת זה ג"כ יתרון להאשה הנפעלת, שהיא עשויה

בין שהזמן גרמה ובין שלא הזמן גרמה, אחד אנשים ואחד נשים חייבין. חוץ מבל תקיף ומבל תשחית ומבל תטמא למתים.

ראה דברי הבית יוסף על הטור, סימן מו, ד"ה "יש עוד ג' ברכות שצריך לברך שלא עשני גוי שלא עשני עבד שלא עשני אשה": "בפרק התכלת. ופריך התם, היינו עבד היינו אשה? ומשני, עבד זיל טפי. ופירש רש"י: היינו אשה. דלעניין מצות אשה ועבד שוין, דגמרינן לה לה מאשה. זיל טפי. אפילו הכי מזולזל העבד יותר מן האשה, עד כאן. ומשמע מדבריו דהני ברכות על חיוב המצוות הן, דגוי לא נתחייב במצוות כלל, ואשה ועבד אף על פי שנתחייבו בקצת מצוות, לא נתחייבו בכולן. ויש להקדים שלא עשני עבד, שבתחילה אנו מברכין שלא עשני גוי שאינו בר מצוות כלל, ואחר כך אנו מברכין שלא עשני עבד, אף על פי שישנו בקצת מצוות זיל טובא והוא חשוד על הגזל, כדתנן (משנה אבות ב ח) מרבה עבדים מרבה גזל, וגם דומה לגוי שאין לו זכות אבות, ועוד שאסור בבת ישראל. ואחר כך אנו מברכים שלא עשני אשה, שאף על פי שהיא חשובה מן העבד מכל מקום אינה חייבת בכל המצוות.

384 הרב דוד הלוי סגל (1586-1667) מגדולי הפוסקים במאה השבע-עשרה מכונה על שם חיבורו "טורי זהב" על השלחן ערוך. היה רבה של בריסק וקרקא וחתנו של ה"בית חדש" - הב"ח, רבי יואל סירקיש. הוא נפטר בלבוב.

385 ראה משנה ברכות ט א.

בתכונה כזאת של קבלת רשמים, בזה שהפעולות והתעוררות המעשה העצמיות ירשם האדם על ידן בצמצום של כחו החמרי והרוחני, ויוכל לפעמים לסור עי"ז מהמגמה האלהית העליונה, מה שא"כ התכונה הנפעלת של האשה כשהיא ישרה, היא עלולה להרשם ולהפעל מתכונת השפע של המעשה אשר עשה האלהים, מהתכונה הישרה, כאשר עשה את האדם ואת העולם, את התכן החמרי והרוחני שבהויה, ישר מכוון לרצונו העליון הפשוט והישר, וע"כ מברכת היא האשה בהודאה על חלקה הטוב: שעשני כרצונו".³⁸⁶ כלומר, יש מעלה מסוימת שקיימת באישה ולא באיש ולהפך ועלינו להבין מה מהות מעלות אלה.

שעשני כרצונו

נתחיל את הברור בפירוש המילה כרצונו. בפשטות צריך להבין אותה כרצונו של הקב"ה ולפי לשון הברכה צריך להבין ש"כרצונו" הוא המאפיין של האישה לעומת האיש. מה מקור אבחנה זו? כשלמדתי בתלמוד תורה, המלמד שלנו הסביר שהיה הבדל בין בריאתו של אדם הראשון ובין בריאתה של חוה.³⁸⁷ לגבי אדם הראשון נאמר במדרש שהקב"ה נמלך במלאכי השרת - 'נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ' - לשון רבים,³⁸⁸ אבל לא כך נאמר לגבי יצירת האישה.³⁸⁹ הוא יצר אותה כרצונו בלבד. 'אֶעֱשֶׂה לוֹ עֶזְרָא כְּנֶגְדּוֹ'³⁹⁰ - לשון יחיד. יוצא שיש לחוה מעלה יתרה על אדם הראשון. מעלה יתרה זו באה לידי ביטוי בדרך שבה כל אחד תופס את הזמן, חוה את הזמן. יש לאישה קשר

386 עולת ראייה, חלק א, עמ' עא.

387 כשהייתי בן שמונה או תשע שנים המלמד שלנו היה רבי אליהו בועיז ז"ל. הוא היה מאותם תלמידי חכמים של פעם שהיו אומרים דברים חשובים לנו, הילדים הקטנים של התלמוד תורה (מתוך שיעור של הרב בליל הושענה רבה - תשנ"ד).

388 בראשית א כו.

ב"ר פרשה ח ד: ר' חנינא לא אמר כן, אלא בשעה שבא לבראת את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת ואמר להן: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו.

389 ראה דברי הישועות יעקב על השלחן ערוך, סימן מו, ד"ה "שעשני כרצונו": "רבים תמהו על נוסח ברכה זו ולי נראה בפשיטות דבאמת מבואר במדרש רבה נעשה אדם שהקב"ה נמלך במלאכים על בריאות האדם והיינו כמבואר שם לפי שאם האדם חוטא ח"ו פוגם גם בעולם המלאכים ע"כ צריך שיסכימו על עשייתו ואף שאם הקב"ה חפץ מי יאמר לו מה תפעל אמנם מדרך ענוה כשהדבר נוגע לקטן נמלך הגדול בו ואמנם דבריאת האישה עשה הקב"ה כרצונו לבד כי היא חלק מן האדם ...".

390 בראשית ב יח.

טבעי עם הזמן דרך המחזור החודשי שלה.³⁹¹ היא חווה את הזמן מידי חודש. זה ההסבר הרגיל שנותנים כדי להסביר מדוע היא פטורה מהמצוות שהזמן גרמא. אבל יש הסבר עמוק יותר המתגלה דרך דברי חז"ל האומרים ש"בינה יתרה ניתנה באישה יותר מבאיש".³⁹² הכלל הזה נלמד מהפסוקים המתארים את יצירת חוה:

וַיִּפֶּל יְהוָה אֱלֹהִים תְּרִדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּשָּׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֶּר בָּשָׂר
תְּחִתָּנָה.

וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָהּ אֶל הָאָדָם.
בראשית ב כא-כב

לפי דברי הגמרא הוראת המילה וַיִּבֶן מלשון בינה, ולא מלשון בניין, כפי שניתן היה לחשוב במבט ראשון.³⁹³ ספירת הבינה היא עולם הבריאה, מעל הזמן שהוא חלק מהבריאה. זו מעלתה המיוחדת של האישה. היא אינה זקוקה למצווה זו או אחרת כדי לדעת מה משמעות הזמן. היא יודעת זאת מעצמה, כי מטבעה, מעצם יצירתה, היא שייכת למדרגת הבינה. לכן היא פטורה מכל המצוות שהזמן גרמא.

אתן שתי דוגמאות. הראשונה, כאשר נלמד את דברי הגמרא לגבי החובה לעלות לרגל בשלושת הרגלים, פסח, שבועות וסוכות, נראה שמלכתחילה אף הנשים כלולות, על פי הנאמר במשנה, במצווה זו: "הכל חייבין בראייה". אבל

391 יש לאישה קשר טבעי יותר לתורה. על הפסוק 'כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל' (שמות יט ג) אומר רש"י בשם המכילתא: "לביית יעקב: אלו הנשים תאמר להן בלשון רכה" "ותגיד לבני ישראל: עונשים ודקדוקי פרש לזכרים". הקב"ה מצווה את משה רבנו לדבר קודם כול עם הנשים ומסביר המהר"ל בדרוש על התורה שכל המצוות הן אצל האישה בטבע ואצל האיש בעמל. מדוע? כי לאישה יש תשוקה. תשוקה היא דבר שבפנים. זה טבעי. לעומתה לאיש יש חובה (מתוך שיעורי הרב על מתן תורה). ראה דרוש על התורה למהר"ל, עמ' כז (הוצאת האניג): "אדרבה, שכר הנשים הרבה מאד יותר משל אנשים, ולכן מקדים הנשים תחילה, כדאיתא בברכות (יז). גדולה הבטחה שהבטיח ה' לנשים יותר מן האנשים. וכו' וכו'. כי האיש במה שהוא גבר איננו בעל שאנן והשקט, מצד התגברותו והתפעלו. לכן אינם מוכנים [בטבע] לעולם הבא שהוא המנוחה עצמו. אבל הנשים ראויות ומוכנות לכך מצד עצמן וכו' ובמעט סיוע שמסייעות ללימוד הבעל] תורה, שכרן גדול מאד".

392 נידה מה ע"ב: א"ר חסדא מ"ט דרבי דכתיב ויבן ה' [אלהים] את הצלע מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש.

393 ברכות סא ע"א: ויבן ה' את הצלע מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא. דבר אחר ויבן אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבנין אוצר.

למעשה הן פטורות ממצווה זו. מדוע? כי מצווה זו קשורה לזמן. אין כאן פחיתות. יש כאן מעלה.³⁹⁴

דוגמה שנייה, ישנה מחלוקת אמוראים בגמרא בשאלה האם אישה כשרה למול את בנה או לא.³⁹⁵ במהלך הדיון הגמרא מסבירה מדוע נשים פטורות בעצמן ממצווה זו: "דאשה כמאן דמהילא דמיא"³⁹⁶ - הנשים הן מולות מעצמן.³⁹⁷ הווה אומר, בניגוד לגברים, הנשים מתוקנות יותר. הן יותר קרובות לרצונו ית', ולכן הן יכולות לברך "שעשני כרצוני", מה שהאיש אינו יכול לומר.

אברהם ושרה

על איזה תיקון מדובר? כדי להבין את הנושא עלינו לחזור לפסוקים המתארים את שינוי שמם של אברהם ושרה, בחומש בראשית, פרק יז:

וַיְהִי אֲבָרָם בֶּן תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתִשַׁע שָׁנִים וַיְרָא יְהוָה אֶל אֲבָרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו
אֲנִי אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לִפְנֵי יְהוָה תָּמִיד.

בראשית יז א

394 ראה בהמשך הספר את הפסקה "אל פני האדון ה'" בשיעור "אדון עולם", עמ' 197.
395 ראה דברי התוספות ע"ז כז ע"א. ראה ביאור הגר"א לשלחן ערוך, יורה דעה, סימן רסא, סעיף ז. ראה גם פנים יפות לבראשית יז וספר המקנה לקידושין כט ע"א.
396 ראה ע"ז כז ע"א: איתמר: "מנין למילה בעובד כוכבים שהיא פסולה? דרו בר פפא משמיה דרב אמר 'ואתה את בריתי תשמור' ורבי יוחנן 'המול ימול' ... אלא איכא בינייהו אשה - למ"ד 'ואתה את בריתי תשמור' ליכא, דאשה לאו בת מילה היא, ולמ"ד 'המול ימול' איכא, דאשה כמאן דמהילא דמיא". מפרש בשו"ת שרידי אש, חלק ב, סימן סז-ג: "... אלא משום שתכלית המילה היא הסרת הערלה, ואשה שאין לה ערלה הרי היא כמהולה ממש".

397 שמעתי מהרב ברויאר ז"ל, מצאצאי הרב הירש, שעל פי יסוד זה הוא הסביר את הביטוי "חתן דמים למולת" בפסוקים (שמות ד, כה-כו) וַתִּקַּח צִפְרָה צֶרֶךְ וַתְּכַלֵּת אֶת עֶרְלַת בְּנָהּ וַתִּנָּחַץ לְרַגְלֶיהָ וַתֹּאמֶר כִּי חֲתָן דָּמִים אֶתָּה לִי. וַיֵּרָף מִמֶּנּוּ אַז אִמְרָה חֲתָן דָּמִים לְמוֹלֵת. וכך היה המעשה: אתם יודעים שבמהלך מלחמת העולם השנייה בזזו הגרמנים וגנבו מבתי כנסת ספרים וחפצי קדושה ושמו אותם במחסנים במספר מקומות בגרמניה כדי להקים מוזאון בפראג. כאשר אנחנו נכנסנו לגרמניה לקחנו בחזרה חלק מן הספרים, וספרים אלו חולקו בין בתי כנסיות ובתי ספר שהוקמו אז. אחרי מספר שנים אני יושב במשרדי באורסיי ולומד מספר אחד שהוחזר מאותו אוסף. נכנס למשרד הרב ברויאר והוא מסתכל על הספר שאני מחזיק בידיו והוא אומר לי מיד "הספר הזה שייך לי!" הייתי המום. מיד הוא הוסיף: לפי ההלכה אני צריך לתת לך שני סימנים שהספר הזה אכן שלי. ואכן זה היה באמת שלו! (מתוך שיעורי הרב על פרשת לך לך).

אם אומרים למישהו שהוא יהיה תמים, סימן הוא שכעת הוא אינו תמים, כדברי רש"י על האתר: "והיה תמים": "התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בך, אתה בעל מום לפני". "תהיה תמים" לשון עתיד. כתוצאה ממילתו משתנה שמו של אברהם מאברם לאברהם:

וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֹךְ אֲבְרָם וְהָיָה שְׁמֹךְ אֲבְרָהָם כִּי אֲבִי הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ.
בראשית יז ה

בהמשך הפרק גם משתנה שמה של שרה:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אֲבְרָהָם שְׂרִי אֶשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה
שְׁמָהּ.

בראשית יז טו

מהו שמה האמתי של שרה? כאשר הקב"ה אומר לאברהם 'שְׂרִי אֶשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ', האם הוא מתכוון לומר שהשם שרה הוא שם חדש לגמרי לאשתו או האם שמה הוא שרה מאז ומתמיד וכעת הגיע הזמן לחשוף זאת? ואם כן, כך צריך להבין את הפסוק: 'שְׂרִי אֶשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה' באמת 'שְׁמָהּ', מאז ומתמיד. אם כן, אנחנו מבינים שהשם שרי היה שם זמני משום ששרה הוא שמה באמת ושהיה עיכוב בגילוי זה כל עוד אברהם בעצמו לא הגיע למדרגתו החדשה - מדרגה המתגלה בעקבות נכונותו למול את עצמו, בעקבות מוכנותו להיות תמים.³⁹⁸ אחרי ברית המילה מדרגתו של אברהם הוא כמדרגתו של אדם הראשון שנברא מהול, כדברי המדרש.³⁹⁹ בדומה לאדם הראשון שהוא אבי האנושות כולה, אברהם אבינו הופך אף הוא, בעקבות מילתו, לאב המון גויים: 'אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהָיִיתָ לְאֲבִי הַמּוֹן גּוֹיִם'.⁴⁰⁰ בבחינות רבות אברהם אבינו דומה

398 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ב, אשת חיל, עמ' 267 ואילך.

399 תנחומא פרשת נח: זה אחד משבעה מהולים שנולדו בעולם: אדם הראשון נברא מהול, ושת בנו נולד מהול דכתיב (שם ה) ויולד בדמותו כצלמו, נח נולד מהול דכתיב תמים היה בדורותיו, יעקב נולד מהול דכתיב (שם כה) ויעקב איש תם, ויוסף נולד מהול דכתיב: (שם לז) אלה תולדות יעקב יוסף שהיה דומה לאביו, משה נולד מהול שנאמר (שמות ב) ותרא אותו כי טוב הוא, ואיוב נולד מהול דכתיב (איוב א) איש תם וישר בדורותיו.

400 בראשית יז ד.

לאדם הראשון. לכן נאמר עליו שהוא בריאה חדשה,⁴⁰¹ תחילת מציאות העולם, אומר המהר"ל.⁴⁰² כל זה בעקבות המילה המהווה תיקון - השלמה לנפשו. ומה עם שרה? היא אינה זקוקה לתיקון משום שמדרגתה עליונה יותר מלכתחילה, עליונה אפילו מחוה אמנו, כפי שעולה מדברי המדרש:

רבי עזריה ורבי יונתן בר חגי משם רבי יצחק אמרי: איקונים של חוה נמסרו לראשי הדורות, להלן כתיב (מלכים א א ד) 'והנערה יפה עד מאד' מנעת עד איקונים של חוה, ברם הכא 'כי יפה הוא מאד' (בראשית יב יד) מאיקונים של חוה.⁴⁰³

בראשית רבה, פרשה מ ה

המילה "איקונים" נגזרת מהמילה היוונית εικον ומשמעותה - דמות. בלשון חז"ל משמעות המילה היא היופי שבפרצוף האדם האמיתי - מה שמתגלה דרך הפיגורה, לא רק דרך הפנים. גילוי הצלם האלוקי במשמעות שהסברתי אותה לא פעם: ההתאמה למחשבת הבריאה כאשר ברא הבורא את האדם.⁴⁰⁴

מדרגה מיוחדת זו שייכת לכל אישה כצאצאית של חוה: "דאשה כמאן דמהילא דמיא". אישה קרובה יותר מטבעה למחשבת הבריאה של הבורא מאשר האיש. לכך צריכות הנשים לכוון כאשר הן מברכות את הברכה "שעשני כרצוני". הכוונה אינה כוונה של הכנעה, כי צריך להצדיק את הדין, אלא כי האישה מטבעה, מבחינת זהותה תואמת יותר את מחשבת הבריאה. וצריך לדייק כי יש בכל אחד ואחת מאתנו צד זכרי וצד נקבי.⁴⁰⁵ הצד הזכרי גובר אצל האיש והצד הנקבי גובר אצל האישה, אבל הזהות האנושית, האדמית היא מעיקרא דרפרצופית: 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'.⁴⁰⁶ בעקבות הנסירה הופרדו שני הצדדים של הזהות האדמית וכל צד הופיע בפני עצמו. אמנם כדאי לשים לב שהנסירה

401 תנחומא לך לך, ג: 'ואעשך' - אין כתיב ואשימך אלא ואעשך. א"ל: אותך אני בורא בריה חדשה כענין שנאמר 'ויעש אלהים את הרקיע', 'ויעש אלהים את שני המאורות' וגו'.

402 ראה גם "גבורות ה'" מאת המהר"ל, פרק ה, עמ' לד (הוצאת האניג): ... אברהם שהוא היה התחלת מציאות העולם.

ראה "סוד מדרש התולדות", חלק ב, עמ' 171 - "העולם נברא בשביל אברהם".

403 בראשית יב יד: וְהָיָה כְּבֹאֵר אֲבָרָם מְצֻרִימָה וַיֵּרְאוּ הַמְצָרִים אֶת הָאִשָּׁה כִּי יִפָּהּ הוּא מְאֹד.

404 ראה שערי דמעה, חלק א, עמ' 139.

405 ראה אור יקר לרמ"ק על פרשת בראשית על הפסוק "ויסגור בשר תחתונה".

406 בראשית א כז.

של הצד הנקבי נעשתה מתוך הצד הזכרי, כלומר, מלכתחילה הבריאה היא בבחינת פרצוף זכר. פרצוף נקבה מופיע בעקבות הנסירה. אם הפרצוף של הבריאה בשרשה הוא פרצוף הזכר, אפשר להבין את עומק דברי המשנה בתחילת מסכת חגיגה "הכל חייבים"⁴⁰⁷.

'זָכַר וְנִקְבָּה בָּרָא אֱתֶם'. יש סדר בפסוק והוא בעל משמעות בבחינת העולמות. זכר הוא נקבה לעומת מה שלמעלה ממנו. לשון אחר: המקבל הוא בבחינת נקבה. זכר שמקבל מהעולמות העליונים הוא בבחינת נקבה לעומת אותם עולמות עליונים ובורזמנית הוא משפיע כלפי העולמות התחתונים, ולכן הוא לעומתם בבחינת זכר. לכן הוא בבחינת 'זָכַר וְנִקְבָּה בָּרָא אֱתֶם'. הוא אנדרוגינוס. זה סוד הבינה. כאם הבנים היא משפעת.⁴⁰⁸ כאם היא זכר. וכך לגבי כל ספירה: יש בה צד נקבי כי היא מקבלת מהספירות שמעליה ויש בה צד זכרי כי היא משפיעה כלפי הספירות שמתחתיה. רק המלכות היא נקבה בלבד כי היא רק מקבלת.

ויגרש את האדם

האפשרות של החטא באה מהצד הנקבי, כלומר מהרצון לקבל.⁴⁰⁹ כך מסביר הרב אשלג: החטא בא בעקבות הרצון לקבל ולקבל בלבד. התיקון הוא לרצות להיות משפיע, לתת. זה התיקון שחווה עוברת כאשר היא הופכת להיות אם

407 ראה גם דברי הגמרא במסכת קידושין לה ע"א: דבי רבי אליעזר תנא אמר קרא אשר תשים לפניו השוה הכתוב אשה לאיש לכל דינים שבתורה. ראה גם ב"ק טו ע"א.

408 ראה זוהר, חלק א (ויחי), ריט ע"א, חלק ב (יתרו) פד ע"א, פה ע"ב. פרדס רימונים לרמ"ק שער א, פרק ב, שעה"כ שכ"ג, פ"א מערכת אם הבנים.

409 במהלך חייו צריך האדם לעבור משלב זה לשלב שבו הוא נותן בעצמו את היש, מה שמכונה אצל הרב אשלג השלב של "הרצון לקבל על מנת לתת". אני כנבוא, כמקבל את היש שלי, צריך להתעלות עד למצב שבו אני רוצה לקבל על מנת לתת. לקבל כנבוא על מנת לתת כנבוא. זהו יסוד החובה המוסרית (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 159).

ראה כתבי בעל הסולם, עמ' 815: "הרצון לקבל, המוטבע בכל נבוא, הוא בשינוי צורה מהבורא. וע"כ נפרדה ממנו הנשמה, כאבר הנפרד מגוף, כי שינוי צורה ברוחניות הוא כמו גרזן מפריד בגשמיות. ומכאן ברור מה ה' רוצה מאתנו, הוא השואת הצורה, שאז אנו חוזרים ונדבקים בו כמטרם שנבראנו. וזה שאמרו חז"ל: "הדבק במדותיו". מה הוא רחום אף אתה רחום". דהיינו, שנשנה המדות שלנו, שהוא הרצון לקבל, ולקחת המדות של הבורא, שהוא רק להשפיע. באופן שכל מעשינו יהיה רק להשפיע לזולתנו ולהועיל להם בכל יכולתנו. ובזה אנחנו באים למטרה: להדבק בו, שהוא השואת הצורה".

כל חי: 'וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל חַי'.⁴¹⁰ תיקון זה מתרחש אחרי החטא.⁴¹¹

אם אני כבר מזכיר את חטאו של אדם הראשון, אקשור אותו לנושא שלנו. אחרי החטא נאמר: 'וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכֶּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת הַכְּרָבִים וְאֶת לֶהֱטֵה הַחֲרֵב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים'.⁴¹² אדם הראשון גורש אולם מה עם אשתו? לא נאמר בשום פסוק שאף היא גורשה. הפסוק הבא בחומש כבר מתייחס ללידת קין: 'וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת יְהוָה'.⁴¹³ אבל כל זה קרה לפני הגירוש, כפי שרש"י מדגיש זאת, בד"ה "והאדם ידע": "כבר, קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה שאם כתוב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים". שמו של אדם מופיע שוב במקרא רק אחרי הסיפור של קין והבל: 'וַיִּדַּע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת'.⁴¹⁴ אם לידתו של קין והבל התרחשה עוד בגן עדן,⁴¹⁵ אי אפשר לומר זאת על לידתו של שת משום שהביטוי 'וַיִּדַּע אָדָם' אינו מציין עבר מוקדם אלא עבר קרוב. כלומר, אף על פי שחווה לא גורשה מגן עדן, היא החליטה מרצונה

410 בראשית ג כ.

יש קושי בפסוק כי נאמר שחווה היא אם כל חי אבל זה לא מדויק. היא רק אם כל בניו של אדם. לכן במדרש נאמר: "רבי סימון אמר אם כל חי אמן של כל החיים" (ב"ר כ יא), כלומר של החיים המדברים. גם השם חווה בעייתי. אדם היה צריך לקרוא לה חיה כי זה תואם את האמירה שלו אם כל חי. המשמעות של השם חווה היא "מי שנותנת את החיים", כלומר האם. אדם נותן לאשתו את הייעוד של אם כתיקון לחטא. 'וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֹאָהּ הוּא לְעֵינַיִם וְנִחְמָד הָעֵץ לְהַשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִי וַתֹּאכַל וַתֵּתֶן גַּם לְאִשָּׁה עִמָּה וַיֹּאכַל' (בראשית ג ו). מי שעסוקה בקבלה - קבלת ההנאה, תיתן את ההווה כאם. משמעות הפסוק היא זו: 'וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל חַי' אדם נתן את השם חווה, אם כל חי לאשתו, כי היא, חווה הייתה האם. האם של מי? אדם נלקח מהאדמה. האדמה היא האם והיא הנקבה של אדם ושמה העצמי היה חווה (מתוך גנוז הרב).

411 התיקון הוא בנקבה אבל מי שמצוה בתיקון הזה הוא הזכר. עולם הבינה נקרא מקום פנוי בכל המקורות. מדוע? כי הוא פנוי לתיקונים. "מצוה ועושה". המצוה הוא הזכר, והכלי לתיקונים הוא הזמן (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

412 בראשית ג כד.

413 בראשית ד א.

414 בראשית ד כה.

415 'והאדם ידע' מציין עבר מוקדם - עבר של עבר (past perfect). הנוצרים טוענים שחיי האישות הם תוצאת החטא. לא כך אצל חז"ל: חיי האישות הם חלק מהמצווה "פרו ורבו", מצווה שנאמרה לאדם לפני החטא. קין והבל נולדו בגן עדן. יש השלכה מוסרית לאמירה זו. קין אינו יכול לטעון שהוא חטא, הרג את אחיו משום שהוא מלכתחילה מקולל, נפול בעקבות חטאו של אביו (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

להצטרף לאדם. המסקנה הראשונה המתבקשת מהבנה זו היא שחווה לא חטאה. היא נשארה במדרגתה הזהותית של "כרצונו". לעומתה האדם צריך להשתלם כדי לקנות שוב את מדרגתו הזהותית שנאבדה בעקבות החטא. המקום הטבעי לעשות זאת עבור האדם הוא העולם הזה, מחוץ לגן עדן. אמנם מקום זה - העולם הזה אינו כל כך טבעי לחווה. זה הדבר השני שאנחנו צריכים להבין. האישה מרגישה קצת זרה בעולם הזה משום שהיא אינה זקוקה להשתלמות זו של האדם.

שאלה: איך אפשר לומר שהאישה לא חטאה?

תשובה: כתוב: 'וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִשְׁתָּה עִמָּה וַיֹּאכְלוּ'.⁴¹⁶ האם הקב"ה אסר את אכילת פרי העץ? הלא נאמר 'וּמִעַץ הַדֶּעִת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ'⁴¹⁷ - מהעץ עצמו אסור לאכול. זאת ועוד, האם חווה שמעה איסור זה ישירות? לא. היא שמעה אותו מאדם. כך מדייק, בין היתר, הרב דוד פרדו בפירושו לתורה "משכיל לדוד".⁴¹⁸ אוסיף עוד דיוק. כתוב: 'וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִשְׁתָּה עִמָּה וַיֹּאכְלוּ'. מה אכל אדם? פשט הפסוק אינו פשוט כל כך. חווה נתנה לו מפריה של העץ אבל אפשר להבין את המילה 'וַיֹּאכְלוּ' בסוף הפסוק בשני אופנים: אדם אכל גם הוא מהפרי שקיבל מחווה או אדם אכל מהעץ עצמו. מה נכון? התשובה נמצאת בפסוק 'וּלְאָדָם אָמַר כִּי שְׂמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ וכו'.'⁴¹⁹ הוא אכל מהעץ עצמו. הוא חטא משום שעבר על האיסור ששמע ישירות מהבורא.⁴²⁰ צריך להיזהר שלא לומר דברים בפזיזות כאשר לומדים נושא השייך לתורת הסוד. צריך לקרוא מה שכתוב, ללמוד מה שכתוב, ולא מה שנדמה לנו שכתוב כי כך לא מדייקים.

מה שצריך לעניין אותנו כעת הוא העובדה שמי שגורש בפירוש מהגן הוא האדם משום שחטא וחווה החליטה להצטרף אליו מרצונה כדי להוליד את שתי, שלגביו נאמר שהוא נולד בדמותו וכצלמו של אדם הראשון: 'וַיְהִי אָדָם

416 בראשית ג ו.

417 בראשית ב יז.

418 הרב דוד פרדו (1790-1718) הוא חכם איטלקי מוונציה. היה רב בסראייבו ולאחר מכן בירושלים. ספרו "משכיל לדוד" הוא פירוש על פירוש רש"י לתורה.

419 בראשית ג יז.

420 ראה דברי האור החיים לבראשית ג יב, ד"ה "ויאמר האדם האשה וגו'". ראה גם אור יקר לרמ"ק בסוף פירושו לזוהר פרשת בראשית על חטא חווה בעולם התחתון - הפרי, לעומת חטא אדם הראשון שפגם בכל העולמות - העץ.

שְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה וַיֹּלֶד בְּדַמּוֹתָיו כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת.⁴²¹ מדוע עשתה זאת? כי 'לא' תהו בְּרָאָה לְשֶׁבֶת יִצְרָה.⁴²² חוה רצתה לקיים את הצו של הבורא: 'פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשֶׁהָ'.⁴²³ לכן עזבה את הגן כדי לחיות עם האדם בעולם הזה וכדי להוליד את שֵׁת.

שאלה: מה מהות המצווה לא תעשה?

תשובה: להחליט לא לעשות דבר מסוים זו החלטה שכלית. אני רוצה אבל אני מחליט לא לעשות. השכל גובר על היצר, על הרגש. הקיום של מצוות לא תעשה הוא לא במעשה אלא בשכל.⁴²⁴ בחטאו נתן אדם הראשון ביטוי לרצונו שלו והעדיף אותו על פני רצונו של בוראו.

נחזור לענייננו: מה שחשוב להבין הוא שמבחינת השייכות הטבעית, האדם שייך יותר לעולם הזה, לעולם העשייה, לעומת אשתו השייכת יותר לעולם עליון יותר. ההבדל בין עולמות אלו בא לידי ביטוי בדרך שכל אחד תופס את הזמן. האדם חי את הזמן דרך עשייתו היומיומית, ואילו האישה חיה את הזמן דרך אישיותה. האדם חי את הזמן בצורה חיצונית, ואילו האישה חווה אותו בצורה פנימית. מי שחי את הזמן דרך עשייתו מצווה בכל המצוות שהזמן גרמא ומי שחיה את הזמן דרך אישיותה, שחוה אותו מטבעה פטורה מאותן מצוות.

שוויון בין האיש לאישה

בשורשה המציאות אינה לא זכר ולא נקבה. ממדים אלו מתחילים להתגלות בקוצו של יו"ד של שם ההווה, בספירת כתר, בצורה של אנדרוגינוס, כפי שהזכרתי זאת לפני כן: 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'. לפני זה המציאות היא

421 בראשית ה ג.

422 ישעיהו מה יח.

ראיתי בתורה תמימה (בראשית א, הערה סה) שמביא את הדעה שהאישה פטורה ממצוות פריה ורביה אבל אינה פטורה ממצוות לא תהו בראה לשבת יצרה מדרבנן. זאת מחלוקת בשלחן ערוך ונושאי כליו (מתוך השיעור).

423 בראשית א כח.

424 ראה דברי השל"ה במסכת שבועות, פרק נר מצוה, פסקה מו: ... כי מצות לא תעשה אין קיומן כי אם בשכל, והוא שיהיה עיני האדם על דרכיו תמיד ולא יסיח דעתו ויזהר לבלתי יחטא, כי כמו שקיום מצות עשה בפועל סבת בנין העולם וקיומו, כן קיום מצות לא תעשה בפועל סבת חרבנו.

מציאות של 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ' - לשון יחיד בלבד. זו מציאות אחרת לגמרי. ההפרדה מופיעה בבריאה, ובשלב הראשון, לפני הנסירה, בצורה של אנדרוגינוס זה לצד זו. הנסירה מתרחשת בעולם היצירה. המצב החדש הוא מצב של זה מול זה. טעות היא לחשוב שבעקבות הנסירה יופיע שוויון בין האיש לאישה.

מושג השוויון דורש בירור יסודי. מתי אפשר לדבר על שוויון בין שני דברים? כאשר הם זהים בכל דבר. ברור שאי אפשר לומר זאת לגבי האיש והאישה. אי אפשר אפילו לומר זאת לגבי שני בני מין אחד. כל אחד שונה מחברו. לכן צריך לדייק ולומר באיזה תחום מדובר כאשר מדברים על שוויון. איש ואישה הם בני אדם. בזה יש שוויון. האם אפשר לדבר על שוויון הזדמנויות? בפועל לא, כי צריך להביא בחשבון את הנתונים הטבעיים של כל אחד, את הסביבה שבה כל אחד חי וכו'. תשובת חז"ל היא שכל בני האדם, גברים ונשים, שווים במה שהם נתונים למאמץ לקנות את היש שלהם.⁴²⁵ תשובתם של חז"ל היא תשובה מוסרית במהותה.

כדי להסביר את הנושא, נעיין בדברי המדרש על הפסוק 'נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצִלְמֵנוּ כְּדִמְיוֹנוֹ':

שאלו המינים את רבי שמלאי: כמה אלהות בראו את העולם? אמר להם: אני ואתם נשאל לימים הראשונים, הדא הוא דכתיב (דברים ד) 'כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם', אשר בראו אין כתיב כאן אלא אשר ברא.

חזרו ושאלו אותו. אמרו לו: מה הוא דין דכתיב 'בראשית ברא אלהים?' אמר להם: בראו אלהים אין כתיב כאן אלא ברא אלהים.

אמר רבי שמלאי: בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למיני, אתה מוצא תשובה בעדה.

חזרו ושאלו אותו אמרו לו: מה הוא דין דכתיב 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו?' אמר להון: קראון מה דבתריה, ויבראו אלהים את האדם בצלמיהם לא נאמר אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו.

וכיון שיצאו אמרו לו תלמידיו: רבי! לאלו דחית בקנה, לנו מה את משיב? אמר להם: לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם, מכאן

425 במקור בצרפתית הרב משתמש במילה חדשה égalité במקום המילה égalité - שוויון. הוא מרכיב את המילה égalité משתי מילים: équa המציין שוויון ו-qualité במשמעות של שותפות גורל.

ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה.

בראשית רבה, פרשה ח ח

החלק האחרון של המדרש קשור לענייננו. כאשר אנחנו לומדים את הפסוקים המתארים את בריאת האדם - הפסוקים כז-כח, אנחנו מבחינים בהבדל בין הנאמר בפסוקים אלה ובין הנאמר בפסוק כה המתאר את בריאת בעלי חיים האחרים: 'וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חֵית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וכו'". בפסוק זה אין אזכור של הזכר או של הנקבה. יש רק אזכור של המין: לְמִינָהּ או לְמִינָהּ. אנחנו מבינים שכדי שהמין יתקיים יש צורך בהופעת צאצאים, ולכן יש באותו מין זכרים ונקבות כדי שיולידו צאצאים אלה יחד. ההבדל בין הזכר לנקבה הוא נגזרת של הצורך בהמשכיות המין ולא הבדל מהותי, אונטולוגי, כפי שהוא מופיע בפסוק המתייחס לאדם: 'זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'. ההבחנה בין זכר לנקבה באדם היא מהותית, אונטולוגית והיא אינה קשורה לפונקציית ההולדה, המוזכרת בפסוק נפרד: 'פָּרוּ וּרְבוּ'.⁴²⁶ חלקו האחרון של המדרש מתייחס להבדל מהותי זה: למי הכוונה בביטוי 'נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ'? תשובתו של רבי שמלאי אינה פשוטה: "לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו". השימוש בלשון רבים בפסוק בא לציין שהאדם הוא שותף לברייתו. מדוע? כי לא נאמר לגביו שהוא כבר נַעֲשֶׂה - לשון עבר. הוא נַעֲשֶׂה בשותפות בין האיש ובין האישה לריבונו של עולם.⁴²⁷ הזהות האדמית שותפה פעילה בברייתו ובריאה זו תיעשה על פי מחשבת הבורא עבודה 'בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ'. הזהות האנושית שונה מכל שאר הזהויות משום שרק היא 'בְּצַלְמֵנוּ אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ' והיא קיימת כדו־פרצופית מלכתחילה כדי להביא אותה לשלמותה דרך מאמץ היסטורי תוך שותפות עם הבורא.

דרך ההסבר של רבי שמלאי אפשר להבין את ההסבר של המקובלים. מאחורי כל מציאות, נמצא יש מסוים. יש ישים שכבר קיימים. הם מה שהם

426 וגם כאן צריך לדייק ולהבין שרק אחרי החטא הצו של פרו ורבו מקבל את המשמעות המוכרת לנו היום. כל עוד אדם וחווה בגן עדן, המשמעות שונה ובלתי ברורה לנו היום.

לכן הנושא נלמד בתורת הסוד (מתוך שיעורי הרב על פרשת בראשית).

427 ראה דברי הענף יוסף על המדרש: 'פי' דנעשה אדם לא מיירי בתחילת בריאתו אלא בהויות הנמשכות אחר בריאת אדם וחווה. מכאן ואילך נעשה אדם בצלמינו שלושתינו בשותפות כי אין איש בלא אשה וכו' ...

ראה נדה לא ע"א: תנו רבנן: שלושה שותפין יש באדם - הקב"ה ואביו ואמו.

והם אינם יכולים להיות יותר ממה שהם כבר, ויש יש מיוחד והוא היש של האדם שטרם קיים. הוא רק נמצא.⁴²⁸ היש - אפשר גם להשתמש במילה הוויה נבראת, מתגלה, מופיעה דרך עולמות שונים - אבי"ע - אצילות, בריאה, יצירה ועשייה. רק בעולם העשייה, היש האדמי, הזהות האנושית מופיעה כדואליות, כדו־פרצופית, כשני גופים מחולקים, כאיש וכאישה. תכלית דואליות זו היא לאפשר לזהות האנושית להגיע לשלמותה. זה דורש מאמץ בעולם העשייה, בעולם המציאותי ההיסטורי ובביצוע מאמץ זה שני הגופים המחולקים שווים.

המהר"ל מתייחס לנושא זה בפירושו דרך חיים למסכת אבות, על המשנה הבאה:

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.

פרקי אבות ב ח

היינו יכולים לחשוב שלימוד התורה הוא מידה טובה, זכות אבל רבי יוחנן בן זכאי דוחה הבנה זו על הסף. לדידו תכלית האדם היא לקנות החכמה ולכן אין כאן שום זכות. זה כל מהותנו ואי אפשר לדבר על זכות כאשר בסך הכול אני עוסק במה שהוא מהותי. אי אפשר לדבר על מידה טובה כאשר אני קונה יותר חכמה משום שלכך נוצרתי.⁴²⁹ מסביר המהר"ל:

פירוש כי אין ראוי לאדם כאשר למד תורה הרבה שיחשוב שעשה דבר החסידות, שהחסידות הוא שעושה דבר שאינו ראוי לפי הדין, על זה אמר שאין הדבר כך שהאדם נברא מתחילת בריאתו על זה ללמוד תורה. דרך חיים, עמ' פו (הוצאת האניג)

428 הבריאה אינה קיימת בראשית דרכה - היא נמצאת, אולם היא טרם זכתה בהוויה שלה. יש הבדל מהותי בין להימצא ובין להתקיים. אני נמצא - זו עובדה, אולם איני קיים. איני קיים משום שטרם זכיתי ביש שלי, שניתן לי כמתנת חנינם בזמן הלידה. אני חסר כל זכות. עלי להצדיק את היש שקיבלתי בחינם, ללא זכות, במהלך חיי עלידי עמלי. עלי לקנות את היש הזה, עלי לזכות בו. רק בסוף חיי, ברגע שהבורא שופט אותי, הוא יכול לומר אם אני אכן זכיתי, אם אכן קניתי את היש שלי וחלילה אם לא (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 258).

429 ואי אפשר לומר שהכוונה היא לסך מסוים של ידיעות, של חכמה שהאדם צריך לקנות כדי להיות מי שהוא אמור להיות ומעבר לסך זה, יש כאן זכות נוספת (מתוך השיעור).

אם אני צריך ללמוד משהו כדי להיות מי שאני אמור להיות, סימן הוא שכעת אני כזה. אני שלם מבחינת זהותי. אני בלתי שלם ואני חי כדי להתאמץ להיות מי שאני אמור להיות. זו דרך החיים שלנו. צורת החיים שלנו היא להיות נתון בתוך אותו מאמץ מתמיד של קניית השלמות הזהותית שלנו. אני יכול להחזיק טובה לעצמי כאשר בסך הכול אני רוצה, אני עושה את מה שדרוש כדי להיות אני באמת. לפי המהר"ל, חלק מהותי, בלתי נפרד מזהותי הוא לימוד התורה, כי כך אני קונה דעת. אדם בלי דעת אינו אדם. הוא דומה יותר לבהמה. לכן להיות בעל דעת הוא חלק מהכבוד העצמי שלי כאדם.

המהר"ל אינו עוסק במוסר השכל. הוא אינו בא ללמד אותנו שצריך להיות עניו וכדי להיות עניו עלינו באמת ללמוד יותר ויותר משום שרק כך אנחנו יודעים שאנחנו לא יודעים דבר למעשה. המהר"ל עוסק במהותנו, בזהותנו כאדם: מה נדרש מהאדם כדי להיות הוא עצמו באמת, כדי לא להיות בעל חיים סתמי. מה מקנה טעם ותכלית לחיים שלנו כאדם? מה מגדיר את חיינו כחיים טובים במשמעות הפילוסופית של ביטוי זה? אני עושה כדי לקבל פרס כלשהו.⁴³⁰ אני עושה כי אקבל שכר. אני עושה, אני פועל כי אני אדם. ואדם אמתי צריך לדעת, צריך להבין מה הוא עושה. לכן אני צריך ללמוד. לכן אני צריך לקנות חכמה, בינה ודעת.

כי אי אפשר שיהיה בריאת האדם שיהיה בעל הנחה, שהדבר שהוא שלם הוא בעל הנחה שכבר הוא נשלם ואז הוא נח, אבל האדם אינו כך שאינו

430 צריך לדייק ולהבין בצורה נכונה את דברי המשנה בפרקי אבות: "אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הו כעבדים המשמשים את הרב, על מנת שלא לקבל פרס; ויהי מורא שמיים עליכם" (א ג). הוא לא אמר שאין פרס. הוא לא אמר שעליי לחשוב שאין פרס. יש פרס ואני צריך לדעת זאת. אולם אני עובד על מנת לקבל אותו. זה לא אותו דבר. תלמידיו, צדוק ובייתוס, טעו בהבנת דברי רבם ויצא מה שיצא מהם. צריך להבין את המבנה של המשנה. מדוע לא נאמר בחלקו הראשון: אל תעבדו על מנת לקבל פרס? כי לאמתו של דבר יש פרס אבל אסור לעבוד במטרה לקבלו. מי שחושב שאין פרס הוא כופר בעיקר. לכן אי אפשר לומר: אל תעבדו. לכן הוא אומר: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס". אותם עבדים יודעים שיש פרס והם צודקים. "אלא הו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס". החלק הראשון שייך למצוות "עשה", עשה מאהבה. זה לא אומר שאין פרס. עשה באהבה ותדע שיש פרס. אולם מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבוא. ופרס, זה לא שכר, זה מתן שכר, שכר שהוא מתן (מתוך שיעורי הרב על דרך חיים ושערי אורה).

נשלם ומאחר שאינו נשלם אינו בעל הנחה, אבל הוא מתנועע תמיד אל השלמתו.

זו גדולת האדם. זו מעלתו הייחודית ועלינו להכיר בכך. אנחנו בהשתלמות מתמדת. לכן "תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא".⁴³¹ המנוחה נוגדת את מהותנו. מנוחה פירושה מוות. צורת הקיימות שלנו היא דווקא בממד הזה של ההשתלמות. מי שאינו מכיר בכך, מי שחושב שהגיע לתכלית הופך לעובד עבודה זרה בתכלית משום שכך הוא מקבע בצורה אידאליסטית פרצוף מסוים של הזהות האנושית - פרצוף שהוא לאמתו של דבר חלקי בלבד, כי הוא טרם השתלם כדבעי. הוא הפך פרצוף חלקי זה לדגם עבורו ולמעשה עובד לו.

עלינו לקבל בהכנעה את העובדה שאנחנו בלתי שלמים. זהו מצבנו הקיומי. זהו מצבנו ההיסטורי. מי שאינו מכיר בכך או חושב שהוא כבר נשלם יוצא מההיסטוריה, כי הוא מת - גם אם בפועל הוא עוד חי לאורך שנים: "רשעים בחייהם נקראים מתים".⁴³² הממד ההיסטורי הוא ממד המֶשֶׁך. לא ממד הזמן. אני חי במשך כי אני יש שמתהווה. מי שיודע זאת הוא אדם והקב"ה פונה לאדם הזה דרך אותם ערכים שהוא מציע לו כפרויקט להגשמה. שלמות האדם נמצאת באי השלמות שלו וגדולתו במאמץ להשתלם תמיד. כל בני האדם שווים באופן מוחלט במישור זה. מדוע? כי החשוב הוא לא באיזו מדרגה של שלמות כל אחד נמצא אלא המאמץ עצמו. כולנו שותפים במאמץ ושווים בו, במובן הזה שאותו מאמץ הוא התכלית של כולנו.

ואמר כי האדם נברא לעמל שלא יהיה בעל הנחה כלל רק יוציא שלימותו אל הפעל תמיד בלי הנחה.

לא רק שהאדם אינו יכול לנוח, לעצור. הוא אינו יכול להרגיש שום סיפוק של השגת התכלית כל עוד הזמן נמשך. גורלו הוא לעמול שוב ושוב בעולם המעשי כדי לגלות את ממד השלמות שבו.

שכך ראוי מצד טבע הבריאה, שכל הנבראים נבראו שיהיו בשלימות ולא

431 ברכות סד ע"א.

432 ברכות יח ע"א-ב: 'כי החיים יודעים שימותו' אלו צדיקים שבמיתתן נקראו חיים ... 'המתים אינם יודעים מאומה' אלו רשעים שבחייהן קרויין מתים.

יהיו חסרים והאדם הזה אי אפשר שיבא אל ההשלמה עד שיהיה בעל הנחה לגמרי.

בתהליך המתמיד, האין־סופי, הבלתי נגמר של קניית ה"עוד" או ה"הרבה" כלשון המשנה, של קניית השלמות, החשוב, הזכות היא בעצם התהליך עצמו - במאמץ ולא בתוצאה של המאמץ.

וזהו מה שלא נאמר באדם כי טוב יותר מכל הנמצאים, כי כל הנמצאים הם נבראים ויש להם שלימתם. אבל האדם לא נברא בהשלמה ולא נמצא האדם בהשלמה וזהו שלימתו בעצמו שהוא מתנועע אל הפעל ומוציא שלימתו תמיד אל הפעל, ודבר זה הוא שלימתו שאם אינו יוציא שלימתו אל הפעל כלל הרי אין לו השלמה כלל.

יש לאדם תכלית והוא נתון להיסטוריה בעלת שני ממדים: הראשון, ממד היחס בינו לבינה - איש ואשתו, והשני תולדותיו. הוא מתהווה להיות האדם של מחשבת הבריאה. 'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'⁴³³ - ויהי לשון עתיד. זה התכלית. 'לְנֶפֶשׁ חַיָּה' - האות למ"ד מציינת את המאמץ הנדרש לכך, כדי להיות באמת נפש חיה, באמת כלומר במציאות. כל שאר בעלי חיים הם כבר נפש חיה, כל אחד לפי מדרגתו, כל אחד לפי מדרגת המין אליו הוא שייך. לא כך אצל האדם. כל פרט צריך לבנות את הנפש שלו וייעודו הוא להיות יותר ממה שנמצא בו כפרט השייך למין האנושי.

המערכת בין האיש לאשתו אינה תכליתית במהותה - כלומר תכליתה אינה להוליד צאצאים בדומה לבעלי חיים רק כדי להבטיח את המשכיות המין האנושי. היא מהותית מבחינה זהותית. האחד צריך לדעת שהוא חסר, שהוא בלתי שלם, שזהותו מוקטנת לעומת מה שהיא אמורה להיות בסופו של התהליך ההיסטורי, המוליך מאדם הראשון לבן אדם התואם את מחשבת הבריאה. במובן זה האישה היא השלמת האיש ולהפך.⁴³⁴ ביחד, כזוג, הם מנוע ההיסטוריה. הם בוראים את ההיסטוריה.⁴³⁵

כל מופע של הזהות האדמית, בין אם מדובר באיש, בין אם מדובר

433 בראשית ב ז.

434 השלמה כלומר התיקון (מתוך השיעור).

435 ראה מאמרו של הרב "Le couple, créateur de l'histoire" ב-"La Parole et l'Ecrit", עמ' 207.

באישה, נושא בפנימיותו, בתוך תוכו, אתגר זה: לדעת שאני בלתי שלם ושהמפתח לשלמות נמצא אצל בן או בת הזוג. "מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה". אם בתחילת ההיסטוריה נראה שאין שוויון כי אדם הראשון נלקח מהאדמה והאישה ממנו, "מכאן ואילך" המצב משתנה: "לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש". הכפילות באמירה זו אינה מיותרת. היא מהותית ביותר כי שני הצדדים שווים - שווים בדרישה להשתלמות הדדית.

חכמה ובינה

החכמה האמתית היא לדעת במה שני דברים הנראים שונים זה מזה הם למעשה אותו דבר. במקרה שלנו במה איש ואישה הם אותו דבר בשרשם. שניהם בני אדם, בניו של האדם ותכליתם חד היא, כפי שהסברנו זאת בפסקה הקודמת. אבל צריך להיזהר ולדעת שהסדר בלימוד הוא שונה: קודם כול עלינו לדעת במה שני דברים הם שונים ורק לאחר מכן אפשר להבין במה הם זהים. קודם כול בינה ואחר כך חכמה. הלימוד לפי הבינה הוא לימוד השונות, המבדיל, ההבנה של מה בין לבין. איש אינו אישה ואישה אינה איש. בלי ידיעה בסיסית זו, אפשר להגיע לכל הטעויות האפשריות. אפשר להגיע לשיגעון מוחלט. רק מי שתופס קודם כול את ההבדל יכול לאחר מכן להבין את הצד השווה.

סדר ההתגלות הפוך: קודם כול חכמה ואחר כך בינה. זה הסדר מלמעלה למטה. אבל לא כך לומדים. סדר הלימוד הפוך והוא מתחיל מהמציאות, מעולם העשייה ובסדר הזה, מלמטה למעלה, מגיעים קודם כול לבינה ולאחר מכן לחכמה. סדר התפילה אף הוא מלמטה למעלה ולכן קודם מזכירים את ההבדלים הקיימים: היהודי לעומת הגוי, האיש לעומת העבד, האיש לעומת האישה. סדר התפילה הוא סדר התיקון וסדר זה הוא למפרע.

לפני שיהיה אפשר לדעת שיש מכנה משותף צריך לדעת שיש הבדל. איש זה לא אישה ולהפך. האישה צריכה להיות אישה והאיש צריך להיות איש. זה במציאות והכול מתחיל מהמציאות. לכן כאשר באים היום ואומרים שאין הבדל, זה שיגעון מוחלט.⁴³⁶ אי אפשר להפוך את הסדר של קניית הידיעות.

436 אם נושא הדיון הוא המישור החברתי, שוק העבודה, המרחב הציבורי, אני יכול להבין את הדרישה לשוויון - אם לוקחים את הזמן להגדיר את הדברים במדויק. אין שום סיבה להפלות לרעה אישה כי היא אישה ולשלם לה פחות כאשר היא עושה בדיוק אותה

זה מקלקל הכול. כאשר משהו מדבר הוא תמיד צריך להדגיש באיזו מדרגה הוא מדבר. אם משהו אומר שהוא מדבר במדרגת הבינה ושהאיש והאישה הם אותו דבר, הוא משוגע. אם הוא אומר זאת במדרגת החכמה, הוא צודק, בתנאי שהסביר קודם כול שבמדרגת הבינה זה לא נכון. אחרת זה מקלקל את השורה.

'הָלוּ אֵב אֶחָד לְכַלְנוּ הָלוּ אֶל אֶחָד בְּרָאנוּ'.⁴³⁷ זה בבחינת חכמה. אין הבדל. כולנו בשר ודם. אבל זה לא תחילת ההכרה. תחילת ההכרה היא במדרגת הבינה: שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה, שעשני כרצונו.⁴³⁸

מי שבעל בינה וחכמה מגיע לדעת. דעת היא האיחוד של חכמה ובינה. כשחכמה ובינה מתייחדות, הכלי של הדעת מתגלה. כלי זה הוא הכלי של ספירת כתר. אז העולם מתוקן.⁴³⁹ כדי לאחד חכמה ובינה צריך לאחד את כל שבעת הספירות התחתונות. סוף סוף זה תלוי באיחוד בין יסוד למלכות, שהם הספירות התחתונות ביותר. כשהספירות יסוד ומלכות סוף סוף מתאחדות, אז הספירות חכמה ובינה למעלה גם כן מתאחדות, והכלי של הדעת מתגלה. זהו השלב של גמר התיקון של כל עולם ועולם, של כל יחיד ויחיד.

החכמה והבינה מופיעות מצד תפקוד הבריאה. הדעת היא דבר חדש. הדעת היא הכלי של גמר התיקון וכלי זה מגלה את הכתר. לכן בתפילה אנחנו מבקשים דווקא דעת בברכה האמצעית הראשונה של תפילת העמידה, ולא סתם דעת אלא "דעת מאתך" והכוונה היא משורש הכתר.

מדוע אני מבקש זאת? כי אני רוצה להיות אדם אמת, לא רק אדם טבעי. כאדם טבעי אני יכול לרכוש בינה וחכמה. בינה דרך לימוד ספרים וחכמה דרך לימוד עם משהו אחר. אני יכול לעשות זאת כי הקב"ה חונן לאדם דעת. אבל כאדם הרוצה להיות אדם אמת, איני מסתפק בכך: אני רוצה "מֵאֵתְךָ

עבודה. בחברה המודרנית היום אי אפשר למנוע ממנה למלא תפקיד ציבורי כי היא אישה. אולם המרחק רב מאוד בין הדרישות במישורים אלה לבין האמירה שאין הבדל מהותי בין המגדרים (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

437 מלאכי ב י.

438 החסידים אומרים שהכוונה בברכה "שלא עשני גוי" היא ברוך שהגוי לא עשני יהודי. זה עמוק מאוד. אני יהודי כי אני החלטתי להיות יהודי. לא הגוי עושה אותי יהודי, כפי שניסה לטעון זאת הפילוסוף ז'אן פול סארטר (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

439 וסוד זה הדעת לא היה בעולם התווה ולכן לא נחשב דעת בספירות כי כל מה שלא היה בתחילה קודם התיקון אינו אלא תוס' ואינו נחשב במנין (פירוש הגר"א לספרא דצניעותא, דף ב, עמ' ב).

חֲכָמָה בִּינָה וְדַעַת דּוּקָא.⁴⁴⁰ זה החידוש. זה לא טבעי. אז יש מקום לבקשה. אז יש מקום לתפילה. למדנו בכרך הראשון שהתפילה היא בקשת צרכים לא טבעיים, שאיני יכול להשיג בכוחותיי בלבד.⁴⁴¹ כדי לקבל את מה שיש בטבע, אני צריך לעבוד. אבל הנשמה שלי אינה מסתפקת בכך. היא רוצה חיים אמתיים, חיים טובים. לכן אני מבקש מאתך. זה ההבדל בין עבודה לעבודת הקודש. דעת מדעית, בינה לוגית פילוסופית, כל זה שייך לשכל, ולא לעולם התפילה. אבל רק דרך התפילה אני יכול לקבל דעת אלוקית.

שאלה: מדוע הבקשה מתחילה בדעת דווקא ולא בבינה?

תשובה: אני אדם לפני שאני אנוש. להיות אדם זה להיות בעל דעת. זו הסגולה של האדם, כדברי רש"י על הפסוק 'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה': "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור". הקב"ה שם בטבע האדם את הסגולה, את האפשרות, את הבכוח של הדעת. כדי להגיע לכך צריך לעבוד, אבל רק אדם יכול להגיע לכך. זה שייך לטבע שלו. לכן כדי לגלות את הכוח של הדעת שיש בי, אני צריך לעבור דרך הבינה, דרך החכמה וכן הלאה. בבקשה זו אנחנו רומזים לסדר האצילות: קודם כול גילוי אורו של הכתר, ואחר כך גילוי האורות של החכמה ושל הבינה.

שאלה: מה ההבדל בין דעת לשכל?

תשובה: השכל יכול להמציא מושג ואפשר לקשור מושג זה למושג אחר. המושג הוא דבר מופשט. הדעת קשורה לרוח הקודש, ליכולת להקשיב לדיבור האלוקי. 'אֲשַׁנְגְּהוּ כִּי יָדַע שְׁמִי'.⁴⁴² 'יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֶהוּ'.⁴⁴³ כדי לקבל תשובה צריך לדעת, לדעת באמת. 'קְרֹב יְהוָה לְכָל קְרָאִיו לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת'.⁴⁴⁴

440 מתוך לשון הברכה הרביעית בתפילת העמידה, לפי הנוסח הספרדי.

441 ראה שערי דמעה, כרך א, עמ' 21.

442 תהילים צא יד.

443 תהילים צא טו.

444 תהילים קמה יח.